

מרכז אריאל למחקרי מדיניות

נייר עמדה מס' 95

כלכלתה המתמוטטת של סוריה סטיבן פלאוט¹

הופיע בגיליון נתיב, 72/1, 2000

האם כלכלתה של סוריה מאפשרת לה להמשיך ולקיים את עצמתה הצבאית הנוכחית, לרכוש כישורים חדשים ולהצטייד באמצעים חדשים כדי לאיים על שכנותיה? או שמא היא שוקעת? רוב הנתונים הכלכליים, החל בתנאי המחיה וכלה בנתונים המקרו-כלכליים, מצביעים על כך שסוריה מידרדרת במדרון, בצורה דומה מאוד להידרדרות הגוש הסובייטי לפני עשר שנים, ובערך בשל אותן הסיבות.

סוריה, שהיא דמות מרכזית ברבות מהדרמות המתרחשות במזרח התיכון, סובלת מבעיות כלכליות שהן עקביות לא פחות משהן סמויות מהעין. הנשיא חאפז אל אסד שולט בארצו הקטנה זה שלושה עשורים במיומנות רבה כל כך, עד שפרשנים לענייני המזרח התיכון מתעלמים בדרך כלל מכלכלת ארצו. אבל חוק הכבידה וחוקי הפיזיקה חלים גם על סוריה, והבנת גורם בסיסי זה חיונית להבנת הפוליטיקה הסורית והחברה הסורית. הבנה זו חיונית גם לחיזוי התנהגותה של סוריה בעתיד, הן כלפי פנים והן כלפי מדינות כמו תורכיה, לבנון וישראל.

המשטר הטוטליטרי הסורי – מצב סופני

סוריה היא אחת המדינות הקומוניסטיות האחרונות עלי אדמות, לא מבחינה פורמלית,¹ אלא במבנה הכלכלי שלה. מפלגת הבעת' ממלאה בסוריה תפקיד דומה לזה שמילאה המפלגה הקומוניסטית בברית-המועצות, וכלכלתה של סוריה דומה לכלכלתה של רוסיה לפני הפרסטרויקה והגלסנוסט. זוהי כלכלה בתכנון ריכוזי, נוקשה, מפגרת, מדולדלת ורעועה. מנגנון ביורוקרטי מרכזי וכל-יכול קובע את המחירים בשוק ושולט ברובה של התעשייה במדינה. סוריה, כמו ברית-המועצות בשעתה, מתנהלת לפי תכניות חומש. כן יש דמיון בעובדה שהאליטה הצבאית-פוליטית היא המנהלת למעשה את מנגנוני התכנון בסוריה. קרן המטבע הבינלאומית אומרת שמנגנוני הבקרה הקיימים בסוריה הם הגורמים הגרועים ביותר מבין אלה שצריך לפרק אותם במזרח התיכון.² הממשל המרכזי שולט במשאבים, מנהל מונופולים ממשלתיים גדולים, משמש כמעסיק העיקרי במדינה (40 אחוזים מכוח העבודה), שולט בכל היבוא והיצוא של המדינה, שולט בכל הבנקים וחברות הביטוח, מסדיר כל עסקה כספית ואת רוב העסקות המסחריות, הוא הבעלים של כל התעשיות הגדולות ושל רוב התעשיות הקטנות, שולט במסחר הסיטוני והקמעוני השגרתי, ושולט בשוקי החקלאות. מדור המודיעין של האקונומיסט מתאר את השירותים

הפיננסיים של סוריה כ"עלובים, לא מתוחכמים, המהווים מכשול רציני לפיתוח כלכלי", ומוסר שרוב אנשי העסקים הסוריים משתמשים בבנקים בלבנון ובקפריסין לניהול ענייניהם.³ התעשייה המולאמת ממשיכה לסבול

¹ סטיבן פלאוט מרצה בבית-הספר למנהל עסקים שליד אוניברסיטת חיפה. המאמר התפרסם ב-*Middle East Quarterly*, מספטמבר 1999, ומובא כאן ברשותם האדיבה של המחבר ושל כתב-העת.

מניהול כושל ולהפסיד כסף, בין השאר בגלל אבטלה סמויה ניכרת והעסקה מאולצת של עובדים מיותרים. על-פי אחת ההערכות הפסידה התעשייה המולאמת של סוריה כשני מיליארד לירות סוריות בשנת 1983 לבדה.⁴

הקומוניזם הכלכלי הסורי נבדל מהקומוניזם של ברית-המועצות לשעבר רק בהיבטים מעטים, שהחשוב ביותר ביניהם הוא שהאליטה הסורית לא הלאימה את החקלאות, ולא כפתה עליה קולקטיביזציה, ומנעה בכך את תקופות הרעב ההמוני שבהן התנסתה ברית-המועצות. יש להניח שהאליטה העלאווית נרתעה מהלאמת החקלאות מפני שחששה להקים עליה את האיכרים המוסלמים המתייחסים אליה בלאו הכי בחשדנות עמוקה. ייתכן גם שהסיבה לכך היא שהעלאווים עצמם מתרכזים בחקלאות, והאליטה השלטת נרתעת מכפיית קולקטיביזציה על אנשיה (כשם שהקולקטיביזציה שהונהגה בגרוזיה הסובייטית היתה הרופפת ביותר בימיו של סטלין).

רוב הנתונים הכלכליים מצביעים על כך שסוריה מידרדרת במדרון, בצורה דומה מאוד להידרדרות הגוש הסובייטי לפני עשר שנים

כן יש חשיבות לעובדה שהמשטרים בסגנון הסובייטי נכפו בזמנם על מדינות שהיו מתקדמות מבחינה טכנולוגית הרבה יותר מסוריה. בברית-המועצות שאחרי מלחמת-העולם השנייה היו מהנדסים וטכנאים רבים משלה, ובשאר חלקי אירופה המזרחית נאכף הקומוניזם על מדינות שהיו להן בסיסים תעשייתיים גדולים עוד לפני מלחמת-העולם. אוכלוסייתה של סוריה, לעומת זאת, היא ברמה של העולם השלישי מבחינת הכישורים הטכניים וההשכלה (עדיין אין בה אף בית-ספר אחד למנהל עסקים),⁵ והיא דומה לקובה או לקמבודיה יותר מאשר למדינה קומוניסטית לשעבר באירופה.

ובכל זאת, סוריה הצליחה להימנע עד כה מגורלם של המשטרים הסובייטיים באירופה, בעיקר מפני שנהנתה משתי הברקות של מזל - פחמימנים ולבנון. סוריה נעשתה מפיקה גדולה למדי של נפט, ויצוא הנפט מהווה 70 אחוזים בערך מכלל היצוא שלה. ללא הכנסות אלה לא היתה סוריה מסוגלת לשרוד עד כה ללא פגע מבחינה כלכלית. אבל יש גבול למה שהנפט יכול לחולל למען מדינה,⁶ ותפוקת הנפט בסוריה עברה כבר את שיאה ונמצאת בירידה. הציוד בשדות הנפט הולך ומתבלה בגלל בעיות מטבע חוץ, וכושר הייצור של בתי-הזיקוק שלה הולך ופוחת. עם הגידול בצריכת הנפט בשוק הפנימי, התפוקה של שדות הנפט הסוריים נשחקת עוד יותר. הבנק העולמי מעריך שבעתיד הנראה לעין (עד שנת 2020) תהפוך סוריה למדינה שרק תייבא נפט, ולא תייצא כלל.⁷

הירידה במחירי הנפט בשנים האחרונות פגעה בכלכלתה של סוריה בשני מובנים לפחות.⁸ ראשית, הנפט הוא חלק הארי של הכנסותיה, ואלה צנחו יחד עם צניחת מחירי הנפט, ועכשיו גם בגלל התפוקה הפוחתת. המחיר הממוצע שמצליחה סוריה להשיג עבור חבית של נפט ירד בשנת 1998 לבדה ב-35 אחוזים, עד כדי 12.75 דולר.⁹ תפוקת הנפט בסוריה הגיעה לשיאה בשנת 1995 – כ-580 אלף חביות ליום, ומאז היא הולכת ויורדת. בין השנים 1990 עד 1995 ירד כוח הקנייה של היצוא הסורי בשווקים הבינלאומיים ב-50 אחוזים. מחירי הנפט היורדים פגעו בסוריה גם מבחינה נוספת, מאחר שמאזן התשלומים של סוריה נשען על העברות כספים של סורים העובדים במדינות המייצאות נפט. העברת הכספים הפרטיים לסוריה הסתכמה בשנת 1979 ב-901 מיליון דולר, אבל ב-1990 היתה 375 מיליון דולר בלבד. העברות הכספים לסוריה נעו סביב 600 מיליון דולר לשנה, כמעט כולם העברות פרטיות של עובדים סורים המועסקים בחוץ-לארץ.¹⁰ מובן מאליו שגם הסיוע וההלוואות לסוריה ממדינות המפרץ תלויים במידה רבה במצבו של שוק הנפט הבינלאומי (סבורים שבתחילת שנות התשעים קיבלה סוריה סיוע בסכום של 2.2 עד 2.6 מיליארד דולר, בעיקר מכוויית ומערב הסעודית, כגומול על חלקה במלחמת המפרץ).¹¹

הברקת המזל השנייה שפקדה את סוריה היא לבנון. התמיג' לנפש בלבנון גדול פי ארבעה מזה של סוריה, ובליעתה של לבנון על-ידי הצבא הסורי, בסגנון הסובייטי הנודע, הביאה לסוריה רווחה כלכלית לזמן מה. במידה מסוימת, לבנון ממלאת בשביל סוריה תפקיד דומה לזה שממלאת הונג-קונג בשביל סין העממית - שסתום לשחרור לחצים כלכליים גוברים מבית, המאפשר ליזמים לעקוף את המתכננים המרכזיים ואת הביורוקרטיה הסוציאליסטית.¹² לבנון מציעה שווקים נטולי פיקוח וסחר חופשי בדרך כלל; היא משמשת גם מקום תעסוקה למיליון סורים - כחמישית מכלל כוח העבודה של סוריה. ואכן, כשהאבטלה בסוריה נאמדת ב-12 עד 15 אחוזים, ותת-התעסוקה חמורה אולי אף יותר, מציעה כלכלת לבנון למשפחות סוריות רבות את החלופה היחידה לרעב.

אבל מסתבר שגם לבנון איננה אלא גלולת ויאגרה כלכלית חולפת בשביל סוריה, והיא מתקרבת במהירות למצב של אין-אונות. ראשית, שליטתה של סוריה בלבנון מתהדקת, ואם המצב יימשך, התרנגולת הלבנונית תתחיל להטיל פחות ביצי זהב. שנית, גם לבנון סובלת מדעיכה כלכלית, לאחר שקפאה על שמריה במשך שנים אחדות,

כששיעור הצמיחה שלה היה נמוך משיעור הגידול של האוכלוסייה. בשנת 1998 היה שיעור הצמיחה האמיתי של כלכלת לבנון רבע משיעור הצמיחה ב-1994.¹³ הסיבה לכך היא, בחלקה, עשרות שנים של מלחמת אזרחים ואחר כך כיבוש צבאי, אבל היא גם פרי בעיה כלכלית טהורה. הדיווחים האחרונים על הגירעון במאזן התשלומים של לבנון (שהוא, בקירוב, עודף היבוא למדינה על היצוא שלה) מצביעים על רמה שלא תיאמן - גירעון המגיע ל-35 אחוזים מהתמ"ג של לבנון, אחד מ"החורים השחורים" הגדולים ביותר מסוגו בעולם. החוב החיצוני של לבנון שולש בין 1994 ל-1998. הגירעון הפיסקלי של הממשלה נע בין 17 אחוזים (ב-1998) ל-26 אחוזים (ב-1997) מהתמ"ג, וממחיש היטב את הדוקטרינה הכלכלית של "קללת הגירעונות התאומים" המוכרת לרבים במערב.¹⁴ גם החובות הפנימיים של הממשלה תופחים במהירות רבה כל כך, עד שהמדינה הולכת ושוקעת בחובות (יחסית לתמ"ג שלה) בקצב שהוא אחד המהירים ביותר בעולם, וסכום החובות גדול יותר מהתמ"ג של המדינה. חברה העוסקת בהערכת האשראי בשוק הבינלאומי הורידה ב-1999 את דירוג האשראי של ממשלת לבנון ל-BB,¹⁵ והגדירה אותה למעשה כמין אג"ח זבל.

סוריה ניצבת בפני הדילמה שבפניה ניצבו המשטרים הקומוניסטיים באירופה לפני התמוטטותם, ובכלל זה "כלכלה מקבילה" בלתי-חוקית, גדולה ומתפתחת.¹⁶ הישרדות כלכלית מחייבת אמנם ליברליזציה נרחבת, הפרטה, ביטול פיקוח ופתיחת המדינה להשקעות זרות ולהשפעה זרה, אבל רפורמות כאלה משמען סופו של השלטון הטוטליטרי. רשת האינטרנט מחריפה את הבעיה עוד יותר. על אף ההכרזות, חדשות לבקרים ובקול תרועה גדולה, על תכניות חדשות של **אינפיתאח** (פתיחות כלכלית), בחסותו של בשאר אל אסד, בנו של הנשיא ויורשו הגלוי, לא התיר המשטר מהלך רציני כלשהו בכיוון זה. הממשלה מגבילה עד כה את הגישה לאינטרנט בקפדנות רבה ללא יותר מאלף אזרחים נבחרים בכל המדינה – וגם הם נתונים לצנזורה.¹⁷ תכניות **אינפיתאח** אינן אלא רפורמות קוסמטיות המזכירות את תכניות ה-NEP ("מדיניות כלכלית חדשה") של לנין, שהצטמצמו בדברים כמו מתן היתר לחברות מערביות לפתוח בתי-מלון בדמשק. רעיון הפרטה של אסד במגזר הפרטי משמעו שאפשר יהיה להקים מפעלים משותפים קטנים יחד עם הממשלה, והשלטון ימשיך לשלוט בעסק.

רעיון הפרטה של אסד במגזר הפרטי משמעו שאפשר יהיה להקים מפעלים משותפים קטנים יחד עם הממשלה, והשלטון ימשיך לשלוט בעסק

תנאי החיים בסוריה

תמונת חייו של הסורי הממוצע מקנה לנו תיאור מדויק למדי של רמת התפתחותה של ארצו. מקורות שונים משרטטים תמונה שבה תנאי החיים דומים לרבדים הנמוכים יותר בעולם השלישי.

אם נאמין לנתוני הבריאות שמפרסמת ממשלת סוריה (ויש סיבות טובות להאמין שהם מציגים תמונה ורודה יותר מהמציאות), מצב הבריאות בסוריה דומה למדי למצב השורר ברוב המדינות המתפתחות. תוחלת החיים היא עד שנות השישים המאוחרות, נתון נמוך יותר מהמדינות המתועשות, אבל גבוה יותר מרוב מדינות העולם השלישי (כ-66 לגברים ו-69 לנשים, אם כי מקורות אחדים, וביניהם ארגון בריאות העולמי, מוסרים נתונים נמוכים מעט יותר).¹⁸ הנתונים המקבילים בישראל הם 75 לגברים ו-79 לנשים. תמותת התינוקות היא 33-45 לאלף, תלוי מי המקור המדווח, בערך כמו בתורכיה (בישראל - 8). תמותת ילדים עד גיל 5 היא 47 לבנים ו-33 לבנות, והיא מזכירה את שיעורי התמותה במדינות אפריקה העניות ביותר.

הנתונים על התשתית הרפואית מלמדים עד כמה סוריה היא מדינה לא מפותחת. רק 37 אחוזים מהילדים נולדים במתקן רפואי כלשהו, וזהו אחד השיעורים הנמוכים ביותר בעולם מחוץ לאפריקה שמדרום לסהרה.²⁰ (ברבות מהמדינות הפחות מפותחות, השיעור מגיע ליותר מ-90 אחוזים). נתון זה נמוך יותר מאשר בקניה ובבורקינה פאסו, וקצת טוב יותר מאשר באוגנדה. רק 33 אחוזים מהאימהות מקבלות טיפול רפואי כלשהו בזמן הריון, ורק 61 אחוזים מהן מקבלות טיפול רפואי כלשהו בזמן הלידה. רק 13 אחוזים מהתינוקות הנולדים מקבלים טיפול רפואי כלשהו אחרי הלידה, וגם זה אחד השיעורים הנמוכים ביותר מחוץ לאפריקה.²¹ שיעור מקרי המוות של היולדות הסוריות בזמן לידה הוא 180 לכל 100 אלף לידות (בהשוואה לשבעה מקרים לכל 100 אלף לידות בישראל).

ארגון הבריאות העולמי מדווח שמספר המיטות בבתי-החולים בסוריה הוא אחת לכל 832 תושבים,²² בערך כמו בבהוטאן; אפילו בבוטסואנה יש פי שניים מיטות (הנתון המקביל בישראל הוא מיטה אחת לכל 165 תושבים). הארגון מדווח גם שבסוריה יש רופא אחד לכל 1,221 תושבים, דומה לשיעור הנמוך במדינות העולם השלישי

(בישראל - רופא לכל 206 תושבים). בסוריה יש רק 10 אחיות, 3 רוקחים ו-3 רופאי-שיניים לכל 100 אלף תושבים. פיזור מתקני הבריאות במדינה רחוק מאוד מלהיות צודק ומאוזן, ויש אזורים שאין בהם כמעט שום מתקן רפואי.²³ צריך לזכור שתוחלת החיים ושיעורי התמותה בברית- המועצות נראו טובים למדי לפני התמוטטותה, אבל לאחר מכן התפתחה אחת ההידרדרויות המהירות ביותר בימי שלום מאז המגפות הגדולות באירופה.

בתפוקת המזון בסוריה הסתמנו תנודות חריפות, בשילוב עם הגחמות של מערכת התכנון המרכזי ותהפוכות מזג- האוויר. תקופות הבצורת תכופות וחמורות. סבורים שהבצורת החמורה בחורף 1998-99 גרמה ליבולים ירודים ביותר ולמחסור במזון. בשנת 1996-97 ירדה תפוקת המזון ב-11 אחוזים בשנה.²⁴ חרף המשבר במאזן התשלומים, נאלצה הממשלה לייבא שעורה (זו הפעם הראשונה בהיסטוריה).²⁵ בנתונים הרשמיים נאמר שהיבולים לנפש ירדו בין 1986 ל-1992 ב-20 אחוזים בערך. תפוקת משק בעלי-החיים לנפש סובלת מתנודות, אבל המגמה הכללית נשארה יציבה מאז 1996. דומה שגם המגמה הכללית ביבולי הדגנים לנפש נשארה יציבה.²⁶

תנאי החיים בסוריה דומים לרובדים הנמוכים יותר בעולם השלישי

על סמך כל האמור, ישנם סימנים שסוריה תתקשה יותר ויותר לספק את צרכיה במזון, בין השאר בגלל אסונות אקולוגיים הולכים וגדלים. רק 28 אחוזים משטחה של סוריה מנוצלים לחקלאות. ארגון המזון והחקלאות מדווח כי אף שהאוכלוסייה מתרבה ב-3.5-3 אחוזים בשנה, שטחן של הקרקעות החקלאיות בסוריה הראויות לעיבוד ירד בין 1980 ל-1996 ב-14 אחוזים, כנראה בגלל התרחבות העיור. סוריה גם איבדה 11 אחוזים משטחי היערות שלה בין 1990 ל-1995. האינפלציה במחירי המזון בסוריה חמורה, ונמסר כי מחירי המזון עלו פי שלושה בערך בין 1987 ל-1994. נתון זה גבוה יותר מהנתון הרשמי לגבי האינפלציה של המחירים, וגם הוא ממעיט בממדיה האמיתיים של האינפלציה במחירי המזון, מפני שמחירים רבים ששימשו לחישוב האינפלציה במחירי המזון היו מחירים מלאכותיים.

אחד הסימנים המובהקים לרמת הטכנולוגיה החקלאית בסוריה הוא העובדה שבכל המדינה היו ב-1997 רק 160 מכוונות חליבה ו-4,923 מקצרות. אמנם נכון, בסוריה ישנם 87 אלף טרקטורים, אבל אפילו אפילו בקובה המדולדלת (שאוכלוסייתה היא רק שני-שלישים מאוכלוסיית סוריה) ישנם 78 אלף טרקטורים. רק 20 אחוזים מהקרקעות החקלאיות הן אדמות שלחין,²⁷ כמות הנחשבת נמוכה מאוד, ו-99 אחוזים מכל האדמות המעובדות תלויות בגשמי החורף; יש לזכור שבסוריה אין גשמי קיץ, והבצורות תכופות למדי. יבוא המזון לסוריה גדל, ועלה מ-725 מיליון דולר ב-1990 ל-980 מיליון דולר ב-1994 (ואחר כך ירד מעט, ל-845 מיליון דולר ב-1996, כנראה בגלל מחסור במטבע חוץ).²⁸ ארגון הבריאות העולמי מעריך ש-28 אחוזים מילדי סוריה סובלים מפיגור בהתפתחותם, בעיקר בגלל תת-תזונה, כאשר 16 אחוזים סובלים מפיגור מתון, ו-12 אחוזים - מפיגור חמור.²⁹

שיעור המועסקים בחקלאות מתוך כוח העבודה בסוריה נשאר יציב, פחות יותר, במשך שנים רבות (30 אחוזים), נתון המעיד על האטה חדה בתיעוש.

בתחומי חיים אחרים, סוריה היא מדינת עולם שלישי מפגרת. בסוריה מופיעים שמונה עיתונים, שתפוצתם הכוללת הגיעה ב-1994 ל-261 אלף גיליונות, או כ-18 גיליונות לכל אלף תושבים.³⁰ מספרים אלה מציבים את סוריה ברמתה של תימן, וקצת אחרי בוטסואנה. (הנתון המקביל בישראל הוא 281). תפוצת העיתונים הלא-יומיים בסוריה היא 4 גיליונות לכל אלף תושבים, ושל כתבי-העת - 13 לאלף. סוריה מייבאת ספרים בשווי של 600 אלף דולר לשנה. ישראל מייבאת בשווי של 19 מיליון דולר.³¹ הסורים צורכים 117 טונות מטריית של נייר מודפס לשנה לכל אלף תושבים, ו-884 טונות מטריית של חומר מודפס אחר - ירידה של שלושה-רבעים בשניהם, בהשוואה לסוריה ב-1980. הנתונים המקבילים בישראל הם 27.7 מיליון טון של נייר עיתונים מודפס ו-29.3 מיליון טונות מטריית של חומר מודפס אחר.³² בסוריה היו ב-1998, 69 מקלטי רדיו לכל אלף תושבים, בערך כמו באינדונזיה; בישראל היו 210. בסוריה היו 69 מכשירי טלוויזיה לכל אלף תושבים, לעומת 291 בישראל.³³ בשנת 1994 היו בכל סוריה 5,000 מכשירי פקסימיליה. בישראל היו אז, לשם השוואה, 140 אלף מכשירים.³⁴ בשנת 1995 היו בסוריה 6.3 טלפונים לכל מאה תושבים, כמו בטונגה, ומעט פחות מאובקיסטן או קירגיזסטן או מיקרונזיה (בישראל היו אז 41.8).³⁵

נמסר כי הפסקות בהספקת המים הן תופעה נפוצה בסוריה, גם בעיר הבירה, ובייחוד בתקופת הקיץ. ל-22 אחוזים מתושבי סוריה באזורים הכפריים אין הספקת מים ראויים לשתייה; רק ל-75 אחוזים מתושבי הערים, ול-35 אחוזים מתושבי הכפרים בסוריה, יש תשתית ביוב ראויה לשמה.³⁶ בשנת 1995 היתה צריכת החשמל לנפש בסוריה 1,144 קילוואט לשנה - בתחום הנמוך בעולם השלישי.³⁷ (בישראל, שאוכלוסייתה מונה קצת יותר משליש

מאוכלוסייתה של סוריה, צריכת החשמל גדולה פי שניים יותר). הספקת החשמל לקויה, והפסקות חשמל ממושכות, למשך שעות, הן תופעה שכיחה למדי, בייחוד באזורים הכפריים. ההיקף של ייצור החשמל הוא כמו בקמרון, מחצית מהייצור בגרוזיה הסובייטית לשעבר, ופחות מההיקף הייצור בגואטמלה או בארמניה.

ב-1995, היו בסוריה 166,500 מכוניות פרטיות, קצת פחות מאשר במלטה (שאוכלוסייתה מונה בסך הכל 345 אלף איש), ובערך כמו במולדובה.³⁸ המשמעות היא שמספר המכוניות לנפש בסוריה קטן יותר מאשר בזימבבווה. בישראל, לשם השוואה, היו אז 1.1 מיליון מכוניות.³⁹ 40 אחוזים מהמכוניות הנמצאות כיום בשימוש בסוריה יוצרו לפני שנת 1980.⁴⁰ בסוריה היו ב-1995 בסך הכל 224 אלף כלי רכב מסחריים, ומספר זה קטן יותר ממספר כלי הרכב המסחריים בישראל, למרות שאוכלוסייתה של סוריה גדולה הרבה יותר. 31,170 ק"מ מתוך 40,480 ק"מ של דרכים בסוריה, או שלושה רבעים מהן, לא היו סלולים ב-1997. רק 866 ק"מ הם דרכים מהירות.⁴¹ המסלולים ב-80 מתוך 104 שדות-התעופה בסוריה (שלושה רבעים) אינם סלולים.⁴² שירות הרכבות בסוריה התמוטט למעשה, ובין 1991 ל-1995 הצטמצם ב-62 אחוזים, כנראה בגלל שחיקת הציוד הבסיסי. הובלת המשאות ברכבות ירדה ב-18 אחוזים. מגזר התעופה האזרחית בסוריה, כפי שהוא נמדד במילין לנוסע, גבוה מעט יותר מזה של נמיביה או זימבבווה או קזחסטן.

האנלפביות עדיין נפוצה מאוד בסוריה. UNESCO מדווח ששיעור האנלפביות בין הגברים מגיע ל-10.2 אחוזים, ועד כדי 17.3 אחוזים באזורים הכפריים. אבל גורמים אחרים מדווחים על נתונים גבוהים הרבה יותר: ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם (ECOSOC) לאסיה המערבית מדווח ששיעור האנלפביות בסוריה מגיע ל-29 אחוזים.⁴³ האנלפביות בקרב הנשים הוערכה על-ידי UNESCO ב-30.7 אחוזים בכל סוריה, וב-39.4 אחוזים באזורים הכפריים. שיעור האנלפביות בקרב נשים מעל גיל 65 מתקרב ל-100 אחוזים. מחצית מהנשים הסוריות בגיל 20 עד 24 הן אנלפביות.⁴⁴ מסר הנתונים של מרכז המחקר וההדרכה הסטטיסטי, הכלכלי והחברתי למדינות האיסלאם (SESRTCIC) מציין שהאנלפביות הכוללת בסוריה הגיעה ב-1992 ל-32 אחוזים בכלל האוכלוסייה. שיעור האנלפביות המקביל בזימבבווה מוערך ב-15 אחוזים.

בכל הספריות בסוריה, גם יחד, היו ב-1992 בערך 150 אלף ספרים, בערך כמו בספרייה בבית-הספר התיכון שלי בפילדלפיה

רמת הביקור בבתי-הספר בסוריה אינה יציבה, והיא קצרה למדי; UNESCO מעריך שהסורי הממוצע לומד בבית-הספר 9.3 שנים, קצת יותר מאשר בלסטו. היחס בין תלמידים למורים בבתי-הספר היסודיים בסוריה הוא 1:24, בהשוואה ל-1:16 בישראל. היחס בין תלמידים למורים בבתי-הספר התיכוניים הוא כמעט פי שלושה מזה שבישראל.⁴⁵ מספר הסורים בוגרי אוניברסיטאות לכל 100 אלף תושבים הוא 1,559 גברים ונשים ביחד, ו-1,814 אם מונים רק גברים, לכל 100 אלף תושבים. נתונים אלה מצויים בחברה טובה עם אזרבייג'ן ומכסיקו, וקצת יותר מאשר במונגוליה.⁴⁶

בכל הספריות בסוריה, גם יחד, היו ב-1992 בערך 150 אלף ספרים, בערך כמו בספרייה בבית-הספר התיכון שלי בפילדלפיה (אם כי יש להודות שהיא נהנית מתרומות נאות). מתוך אלה כ-10,000 ספרים מצויים בספריות של אוניברסיטאות (המספר המקביל בישראל הוא 11 מיליון). מדפי הספרים בכל הספריות האוניברסיטאיות בסוריה היו ב-1993 באורך של 250 מטרים בלבד (בערך כמו בחנות קטנה של בארנס אנד נובל). הספרים ברומניה, למשל, תופסים 309 אלף מטרים של מדפים. כל הספרים שסוריה מייבאת מסתכמים ב-600 אלף דולר לשנה, בערך כמו סגל או מאוריטניה.

בכל הנוגע למדע, סוריה עוד לא יצאה לדרך. ב-1995 הגישו הסורים בסך הכל 55 בקשות לרישום פטנטים, פחות מאשר בגואטמלה ובאל סלוודור, ובערך כמו בבוטסואנה.⁴⁷ המספר המקביל בישראל היה 4,425 בקשות. ההערכה היא שמספר הסורים המיומנים והטכנאים המהגרים מהמדינה גבוה למדי.⁴⁸

מה היקפה של כלכלת סוריה?

בסופו של דבר, יכולתו של המשטר הסורי להתקיים, להתחרות ולקיים את מכונית המלחמה שלו מותנה ביכולתו לייצר. להיקף התפוקה הכלכלית של סוריה יש חשיבות כלכלית, פוליטית ואסטרטגית.

בנתונים הרשמיים שמפרסמת ממשלת סוריה נאמר כי התמ"ג של המדינה מגיע לטריליון לירות סוריות. קשה לדעת למה הכוונה, וזה משתי סיבות: ראשית, ממשלת סוריה משתמשת - אם ננקוט לשון דיפלומטית - בשיטות

מדידה יצרנית ולא מקובלות, עד כדי כך שאפשר להציב את השנתון הסטטיסטי שלה ופרסומים רשמיים נוספים במדורי הספרות הבדיאית בספריות.⁴⁹ שנית, לא ברור כיצד לתרגם את טריליון הלירות למספר משמעותי כלשהו, כמו למשל דולרים. המרת המטבע קשה כל כך, מפני שישנם הבדלים עצומים בין שער החליפין הסורי הרשמי (11.225 לירות סוריות לדולר), לבין ערכה האמיתי של הלירה הסורית. לשער של 11.225 אין כל משמעות שהיא, אלא הוא תוצאה של גחמה שרירותית של המשטר הסורי, שיש ביכולתו לקבוע כל שער שיחפוץ. אפילו ממשלת סוריה מבינה ששער של 11.225 חסר כל משמעות (ולמעשה שום עסקה של ממש במטבע סורי ובדולרים אינה מתבצעת בשער הזה) והיא עצמה משתמשת בשערי חליפין שונים: "שער ממוזג" (26.6 לירות סוריות לדולר) שבו משתמשים האו"ם והדיפלומטים בסוריה; "שער המדינה השכנה" (42.0 לירות לדולר) החל על רוב עסקות היבוא של המדינה, ושער לעסקות חו"ל (48.0 עד 52.0 לירות לדולר).⁵⁰ מאלפת למדי העובדה שבפרסומיה של ממשלת סוריה היא נוהגת להסתמך, בצורה שגרתית, על שער "המדינה השכנה".

ההוכחה הטובה ביותר לשוייה של הלירה הסורית נמצאת בשוק השחור של המטבע הסורי בביירות, שם נדרשות 55 לירות סוריות כדי לקנות דולר אחד,⁵¹ וגם שער זה נמוך מערכה האמיתי או משער הסליקה למטבע סורי.

רוב הפרשנים והמשקיפים מחוץ לסוריה חדלו כבר מזמן להשתמש בשער של 11.225, והם משתמשים בשער גבוה יותר. אבל לא כולם: קרן המטבע הבינלאומית מפרסמת בטבלאות שלה את השער הרשמי, כנראה כמחווה של אדיבות כלפי דמשק. למרבה הפלא, גם סוכנות הביון המרכזית (ה-CIA) נוהגת כך ("ספר העובדות" שלה ובאתר שלה באינטרנט). השימוש בשער של 11.225 גורם לכך שהתמ"ג של סוריה מוצג בסכום המפלצתי של 106 מיליארד דולר (גבוה קצת יותר מזה של ישראל), ובסכום מסחרר של 6,600 דולר כהכנסה שנתית לנפש. מכיוון שמשפחה סורית ממוצעת מונה שבע נפשות, המשמעות היא הכנסה של 45 אלף דולר לבית-אב לשנה, נתון ההופך את סוריה לארץ החלומות. אלא שה-CIA מגזימה לפחות פי חמישה, אם לא פי עשרה,⁵² ומסתבר שהיא נשארה נאמנה לדרכה. ה-CIA עשתה שגיאות דומות גם ב-1980 בהערכתיה לגבי ברית-המועצות, ובחלקו - בשל אותה הסיבה: היא התייחסה לנתונים הכלכליים ככתבם וכלשונם. הסוכנות היתה הגוף האחרון עלי אדמות שתפס כי הקומוניזם הסובייטי עומד לפני התרסקות, והיא ממשיכה בשלה גם ביחס לסוריה.

פרשנים אחרים עירניים יותר למציאות. הושינגטון פוסט מדווח כי התמ"ג לנפש בסוריה נמוך מזה של מצרים, שהוא כ-700 דולר לשנה.⁵³ ארגון הבריאות העולמי מדווח על 696 עד 785 דולר לנפש. מדור המודיעין של האקונומיסט מדווח על תמ"ג של 837 דולר לנפש בשנת 1999, וצופה שהוא ירד בשנת 2000 ל-775 דולר. מסד הנתונים של SESRTCIC מציין שהתמ"ג הוא 1,250 דולר בערך. בקצה העליון של הסולם, מדווחת המועצה הכלכלית והחברתית למערב אסיה מטעם האו"ם על תמ"ג של 1,289 דולר לנפש לשנה. משלחת של הקונגרס האמריקני מצאה באפריל 1999 שאחרי 1995 ירד התמ"ג של סוריה בצורה משמעותית – מ-1,050 דולר לנפש ל-900 דולר, כאשר ב-1995 עצמה היתה ירידה ריאלית של 4 אחוזים. אחרי ביקורה בסוריה, דיווחה המשלחת על סימנים גוברים של התמוטטות כלכלית במדינה זו. מכל מקום, הנתון האמיתי אינו מתקרב אפילו להערכות של ה-CIA, והוא מהווה רק שבריר קטן מהתמ"ג של ישראל, וכנראה שאפילו מזה של מצרים; הכלכלה הסורית היא כלכלה מדולדלת, תת-מפותחת, של מדינת עולם שלישי.

ושת עובדות אחרונות: ראשית, המשכורות בסוריה מתפלגות בצורה מעוותת ביותר, כאשר השכר החציני (להבדיל מהשכר הממוצע, או הממוצע החשבוני, שהוא גבוה הרבה יותר), נמוך מ-100 דולר לחודש.⁵⁴ שנית, אחד המקורות בני-הסמך, מדור המודיעין של האקונומיסט, מעריך שהתמ"ג של סוריה ירד ב-1998 ירידה ריאלית של 1.5 אחוזים (שמשמעותו ירידה של 5-6 אחוזים בתמ"ג לנפש, כאשר מביאים בחשבון שהאוכלוסייה גדלה ב-3.5 אחוזים בשנה), והוא צופה שהגידול השלילי יימשך.⁵⁵

השקעות זרות

המדיניות שכופה המשטר הסורי, שלפיה העסקים הסוריים חייבים להמיר את מטבע החוץ שלהם ללירות סוריות בשער הרשמי, מסבירה במידה רבה את העדר ההשקעות הזרות במדינה. מדיניות זו משמעה בעצם הפקעה של 80 אחוזים מערכו של מטבע החוץ. מציאות זו מסבירה מדוע חוק ההשקעות החדש, שנחקק ב-1991 בקול תרועה גדולה ("חוק מס' 10 לעידוד השקעות") השיג תוצאות דלות כל כך: הוא עדיין חייב את המשקיעים הזרים להעביר 25 אחוזים מהכנסותיהם במטבע חוץ (לעומת 50 אחוזים קודם לכן) בשער החליפין הנזכר, שכמוהו כהפקעה (זה כאילו שארצות-הברית היתה מחייבת את היצואנים למכור לירות סטרלינג לאוצר האמריקני תמורת 10 סנט ללירה). כלומר, 20 אחוזים מההכנסות מיצוא נבלעים למעשה על-ידי הממשלה כבר במקור, עוד לפני שמנכים הוצאות אחרות ומסים. בזמן שהונהגה "רפורמה" זו, הפער בין שער החליפין הרשמי לשער בשוק השחור של ביירות הלך והתרחב עוד יותר; במילים אחרות, נראה שרמת ההפקעה של ההכנסות מיצוא לא

השתנתה במידה רבה אחרי הנהגת הרפורמה. זה מסביר גם מדוע אין להניח שההכנסות מיצוא יזנקו אל על בעתיד הקרוב.

החוק החדש אפשר גם להקים חברות בהון מניות משותף, זו הפעם הראשונה מאז שחברות כאלה נאסרו לחלוטין, והולאמו על-ידי משטר הבעת' בימיו הראשונים. סורים המתגוררים בחוץ-לארץ יכולים להשקיע עכשיו בסוריה, וכמוהם גם ערבים אחרים תושבי חוץ (החוק אינו מעודד השקעות על-ידי מי שאינם ערבים, והשקעות כאלה נתונות לפיקוח קפדני יותר).

משקיעים מעטים מאוד קפצו על עגלת ההשקעות החדשה של אסד (חלק ניכר מהתעשייה ומהייצור בסוריה הם קפיטליזם של מקורבים, כשהמפעלים מנוהלים על-ידי קרובי משפחתו של אסד וחברים קרובים). כל משקיע בתעשייה נזקק לאישור ממשלתי כדי לבנות בית-חרושת או להשקיע במיזם כלשהו. "המועצה העליונה להשקעות" (בראשותו של ראש-הממשלה) חייבת לאשר את כל ההשקעות. מס העסקים עד 1991 היה בדרך כלל 90 אחוזים מההכנסה או יותר;⁵⁶ כלומר, המס האפקטיבי הכולל על יצוא היה גבוה הרבה יותר מ-100 אחוזים (אלא אם כן המשקיע קיבל הטבות מיוחדות, כמו למשל "קשרים" עם מקורבים).

משקיעים מעטים מאוד קפצו על עגלת ההשקעות החדשה של אסד

ההשקעות ממדינות מערביות היו כמעט כולן בתעשיית הנפט, וזרם קטן ודליל - בתעשיית התיירות. בייאווה, הכריזה ממשלת סוריה בתרועת חצוצרות על תכנית לקידום התיירות הבינלאומית למדינה. הוקמו כמה בתי-מלון חדשים, וביניהם מלון בזיכיון המשותף לרשת לה מרידיין. אבל קלאב מד, לא.

שער החליפין הריאלי נע סביב 1.6 דולר ללירה סטרלינג (המערכת).

נענה לקריאתו של אסד, ו"חוג הסילון" מסרב להדיר את רגליו מהריבירה הצרפתית לטובת חופי לטקיה. התיירות לסוריה אמנם גדלה מעט, בעיקר מנסיכויות המפרץ, אבל הסכומים שמוציא כל תייר קטנו.⁵⁷

נתוני מאזן התשלומים של סוריה אמינים אולי מעט יותר מנתוני התמ"ג, מאחר שבתיאוריה חייבת להיות התאמה בינם לבין הנתונים המתקבלים ממדינות אחרות. אבל הנתונים חשודים גם כאן. ספק אם הנתונים על הרכש לצורכי צבא ועל המכירות נכללים בטבלאות, ואין ספק שהסחר הבלתי-חוקי של הסורים בסמים, הידוע לשמצה, אינו נכלל בהן. גם חלקים אחרים של הנתונים מפוקפקים למדי. אליהו קנובסקי מדווח שהנתונים שמפרסמת סוריה על היבוא מרוסיה ועל היצוא אליה אינם עולים בקנה אחד עם הנתונים הרוסיים על אותן העסקאות. היבוא לסוריה מרוסיה שדווח על-ידי הרוסים גבוה ב-77 עד 85 אחוזים יותר (בשנים שונות) מהיבוא שמדווחים הסורים. ניתן למצוא הפרשים דומים גם בסחר בין סוריה למצרים.⁵⁸

עודפי היצוא של סוריה נעשים כחושים יותר ויותר. בשנת 1986 נקלע מאזן התשלומים של סוריה לאחד המשברים החמורים ביותר בתולדותיו, כאשר התמ"ג צנח ב-5 אחוזים במונחים ריאליים, ויתרות מטבע החוץ של סוריה ירדו עד כדי 357 מיליון דולר בלבד (כשווי היבוא של חודש אחד בערך). בספטמבר 1986 נחקק חוק מס' 24, שהטיל עונשים חמורים על עסקאות בלתי-חוקיות במטבע חוץ, וכן הוטלו מגבלות חדשות על היבוא. מאזן התשלומים "שרוי במשבר" מאז עד היום.

בנתונים הרשמיים שמפרסמת סוריה צוין כי האינפלציה במחירים נעה בין 15 ל-20 אחוזים בשנה, אבל יש סיבות טובות להניח שהאינפלציה האמיתית גבוהה הרבה יותר.⁵⁹ היצע המזומנים בסוריה גדל ב-30 אחוזים בשנת 1998 לבדה, דבר המעיד על מדפסת כספים פעילה ביותר.⁶⁰ סוגי מזון רבים נמצאים בקיצוב, ומחירים רבים נקבעים על-ידי הממשלה בשרירותיות (ההתערבות במחירים מכונה "תמחור סוציאלי"). המסים בסוריה מכסים רק חלק מהתקציב הפיסקלי; חלק זה נע - לפי הנתונים הרשמיים - בין 46 אחוזים ב-1980 ל-80 אחוזים ב-1998, כשהיתרה מכוסה על-ידי הדפסת כסף. החוב הפנימי של הממשלה גדל במהירות, ובין 1975 ל-1983 תפח ב-32 אחוזים לשנה, בממוצע. אפשר רק לנחש מה היתה האינפלציה הבסיסית האמיתית, ומה היו המחירים, אילו בוטלו מנגנוני הפיקוח.

חובות חיצוניים

מדור המודיעין של האקונומיסט מתאר את סוריה, ובצדק, כמדינה "שקועה בחובות כבדים"⁵¹, מפני שהחוב הלאומי החיצוני שלה מגיע ל-22 מיליארד דולר בקירוב, והוא תופח בשיעור של מיליארד עד מיליארד וחצי דולר בשנה. זמן פירעונם של רובם המכריע של חובות כבר עבר, ובמיוחד החובות לרוסיה, הנאמדים ב-10 מיליארד דולר. חלק נכבד מהחובות שהגיע כבר זמן פירעונם מגיעים לגרמניה (יורשתה של גרמניה המזרחית), והעובדה שסוריה אינה פורעת את החובות האלה מונעת ממנה לקבל הלוואות כלשהן מבנק ההשקעות האירופי, שלולא כן היה משמש מקור פוטנציאלי חשוב לכספים. רמת החוב הנוכחית של סוריה שווה לחמש שנים וחצי, בערך, של הכנסותיה מיצוא; רק תשלומי הריבית על חובות אלה גוזלים כשליש מהכנסות היצוא שלה. למעשה, דלתותיהם של כל הבנקים ושוקי המימון הבינלאומיים ננעלו כבר בפני סוריה, והיא נאלצת לנהל את כל הסחר שלה במזומנים בלבד. רוסיה ומדינות אחרות מסרבות למכור לסוריה סחורות אלא תמורת מזומנים, ללא כל אשראי מסחרי; רק מדינות ערביות מעטות מוכנות עדיין להלוות לה מזומנים.

נוכח גודלם של בתי-האב בסוריה, החובות האלה פירושם שנטל חובות החוץ הרובץ על כל משפחה סורית הוא כ-11 אלף דולר. זה אינו נטל מכביד במיוחד בשביל משפחה מערבית, אבל במדינה שבה הצריכה לנפש היא כנראה פחות מ-600 דולר לשנה, והצריכה החיצונית נמוכה הרבה יותר, חוב כזה הוא מכשלה חמורה ביותר. למעשה, ייתכן שחובות אלה גדולים פי שניים מהתמ"ג של סוריה, כאשר מביאים בחשבון את שוייה האמיתי של הלירה הסורית.

חובותיה של סוריה לבנקים בעולם המפותח⁶² הגיעו בסוף 1998 ל-480 מיליון דולר בערך. רוב החובות האחרים (נוסף על החוב העצום לרוסיה) הם אשראי מסחרי, ופחות מ-100 מיליון דולר בהלוואות תלויות ועומדות מגופים רב-לאומיים כמו הבנק העולמי וקרן המטבע הבינלאומית (שסירבו לעשות עסקים עם סוריה במשך שנים רבות). הערבים, האירופים והיפנים השליכו לסוריה כמה עצמות לאחר שהתייצבה לצד המערב וכוויית נגד עירק בימי מלחמת המפרץ (ייתכן ש-2.5-2 מיליארד דולר אינם נחשבים "לעצמות", אבל סכום זה הוא בערך התפוקה של ישראל בשבוע אחד).

לחובות הכבדים של סוריה צריך להוסיף גם את בריחת ההון, מאחר שהסורים מבריחים את כספם לחוץ-לארץ כדי להגן על חסכוניותיהם מפני המשטר הרעבתן. אין בידינו שום נתונים רשמיים, אבל אחד הסימנים המעידים הוא סעיף ה"טעויות והשמטות" בנתונים הסטטיסטיים של מאזן התשלומים של סוריה. בסעיף כזה בטבלאות של מאזן תשלומים נכללות תנועות של מטבע חוץ שלא צוינו או דווחו במקומות אחרים; המקרו-כלכלנים משערים שסעיף זה מסתיר מאחוריו אנשים המבריחים את כספם לחוץ-לארץ. על-פי השנתון הסטטיסטי של האו"ם, הזרימה הבלתי מוסברת של מטבע חוץ בסוריה בשנת 1995 (השנה האחרונה שעבורה קיימים נתונים של האו"ם) היא בעצם בריחה של 1.4 מיליארד דולר - יותר משליש מכלל הכנסותיה של המדינה במטבע חוץ באותה השנה.⁶³ המספר המקביל בשנת 1994 היה קצת פחות ממיליארד דולר.⁶⁴ מדור המודיעין של האקונומיסט טוען שמספרים אלה היו 173 מיליון דולר ב-1996 ו-186 מיליון דולר ב-1998.⁶⁵ בין 1992 ל-1997 הסתכמו ההלוואות שנטלה סוריה (ושנכללו במאזן התשלומים) ב-7 מיליארד דולר בקירוב, ובמשך תקופה זו הפסידה המדינה נכסים במטבע חוץ בסכום של 4.7 מיליארד דולר.⁶⁶

מסקנות

סוריה היתה שקועה בצרות צרורות גם לו היתה כלכלתה במצב תקין. זוהי מדינה טוטליטרית. הרודן שלה זקן וחולה, וקיימים ספקות רציניים באשר ליכולת של בנו, היורש המיועד, להמשיך את מורשת אביו. המעמד השליט מורכב בעיקרו ממיעוט אתני קטן ושנוא (העלאוויים). זוהי מדינה "מצורעת" בגלל מעורבותה הרחבה בטרור ובסחר בסמים. זוהי מדינה המקיימת יחסים גרועים עם כל שכנותיה (להוציא את זו הכבושה על ידה). הציווד של צבאה, שרובו ככולו מתוצרת סובייטית, הולך ומחליד, נוסף על כך שהוא הולך ומתיישן. זוהי מדינה מפגרת מבחינה טכנולוגית, וטרם הונהגו בה כרטיסי אשראי, טלפונים סלולריים או בורסה לניירות ערך.⁶⁷

אילו נסחר המטבע הסורי בשוק כלשהו בעולם, ג'ורג' סורוס היה ממהר למכור אותו בחסר

התמונה תתקדר עוד יותר אם נוסיף למדורה את השמן הכלכלי. כלכלת סוריה היא "בלגן" מדולדל, לא מפותח ומעורער, ורמת החיים של הסורי דומה במובנים רבים לרמת החיים של תושבים באזורים הפחות מפותחים מכולם על פני כדור-הארץ, או אף נמוכה מהם. "ההתפוררות נראית מכל עבר", אומר חבר הקונגרס האמריקני שביקר לאחרונה בסוריה. "כשנסעתי מסוריה לירדן, חשתי כאילו אני עובר מניגריה לשווייץ".⁶⁸ אילו נסחר המטבע הסורי בשוק כלשהו בעולם, ג'ורג' סורוס היה ממחר למכור אותו בחֶסֶר. סוריה היא ארץ מפגרת מבחינה טכנולוגית, מדינה שבה נהוגות עדיין אמות-מידה של בריאות, השכלה וצריכה שלפני המהפכה התעשייתית. המדינה החלה להתפורר מבפנים עד כדי כך שאפילו עיתון ממשלתי כתב שסיכויי המשק שלה קודרים.⁶⁹ הדרך היחידה למנוע את ההתפוררות הזאת היא באמצעות ליברליזציה גורפת של השווקים ושל החברה, אבל אסד וחבר מרעיו יודעים שמהלכים בכיוון זה עתידים להשליך אותו, את משפחתו ואת כל העדה העלאווית שלו אל פח האשפה של ההיסטוריה.

השלכות

ההתרוששות והעדר הפיתוח מסכנים לא רק את היציבות הפוליטית בסוריה, אלא הם גם פוגעים

* "מכירה בחֶסֶר" – selling short: התחייבות של מוכר למכור נייר-ערך, או מטבע, או סחורה כלשהי שאינם עדיין ברשותו, בתאריך נקוב בעתיד ובמחיר קבוע, מתוך תקווה, או הימור, שעד אז ירד מחירו והוא יקנה אותו בזול יותר (המערכת).

קשה ביכולתו של המשטר לרכוש נשק ולחולל צרות רציניות בחוץ-לארץ. מקורות שונים מדווחים על ירידה במורל של הצבא הסורי, הנובעת - בחלקה, לפחות - מן העובדה שהנשק הסובייטי שלו מתיישן, ובמקרים רבים אין לו חלפים. סוריה, הסובלת מייצור חקלאי הולך ומידלדל ומתלות גוברת במים המגיעים מתורכיה, עשויה להיות סוריה שלא תמהר להסתכן בהרגזות שכנתה מצפון. סוריה חלשה מבחינה כלכלית עשויה להיות מדינה שלא תמהר "לעשות שטויות" בלבנון, או כלפי עירק או במקומות אחרים. וייתכנו שינויים בהתנהגות עקב לחצים כלכליים, אולי כמו שקרה ב-1990-91, כאשר הסיכויים לקבלת סיוע כלכלי שכנעו את סוריה לשתף פעולה עם בעלות-הברית מול עירק. כללית יותר, אפשר לומר שפגיעותה של סוריה במובן הכלכלי הופכת אותה למדינה רגישה יותר ללחצים כלכליים ולעיצומים, וביניהם מצד ארצות-הברית, אירופה ותורכיה.

מוטב שישראל תשב בחיבוק ידיים ותמתין להתמוטטותה של סוריה

סוריה שכלכלתה מתכווצת עשויה להיות מדינה שתירתע מפני ישראל, אם זו תהיה מוכנה להיכנס אתה למרוץ כלכלי, או ליתר דיוק - למרוץ חימוש. ההשלכות הישירות מכך הן שאל לה לישראל להיחפז וללכת לקראת סוריה. מוטב שישראל תשב בחיבוק ידיים ותמתין להתמוטטותה, מאחר שמצבה הכלכלי של סוריה הולך ומחמיר עם הזמן. כמו במקרה של ברית-המועצות, בזמנה, ישנן כל הסיבות להניח שאפשר להביס את סוריה מבחינה כלכלית, ללא עימות צבאי. אפשר פשוט להניח לה להתמוטט תחת נטל הכלכלה החורקת שלה. אפשר גם לזרז את התמוטטותה על-ידי הטלת נטל כלכלי נוסף על סוריה, בדיוק כשם שמרוץ החימוש בימי המלחמה הקרה, בתקופת נשיאותם של רייגן ושל בוש, זירז את התמוטטותה של ברית-המועצות.

מוזר, אבל הקונסנסוס הבינלאומי בנוגע לסוריה מגיע למסקנות הפוכות דווקא, מתוך דאגה שאם ישראל לא תגיע בקרוב להסכם עם סוריה, תוחמץ הזדמנות יחידה במינה. הנה, למשל, גיימס בייקר, לשעבר שר-החוץ האמריקני, נפגש עם אסד בחודש יוני. אחר כך הכריז כי "אכן נפתח עכשיו חלון הזדמנויות", והזהיר שלא ברור כמה זמן יישאר החלון הזה פתוח, רמז לעובדה שאסד זקן וחולה.⁷⁰ אלוף עמוס מלכא, ראש אמ"ן, ביקר בווישינגטון ואמר לפקידי ממשל בכירים שאסד רוצה הסכם שלום עם ישראל, כדי להבטיח העברה חלקה של השלטון לבנו באשר. בישראל עצמה, כל המתמודדים על ראשות-הממשלה בבחירות שנערכו במאי 1999, רוב המפלגות שהתמודדו על ייצוג בכנסת, אימצו לעצמן מצעים המדגישים את תכניותיהן להגיע להסדר מהיר עם סוריה. הן הבטיחו, כי לאחר שייבחרו ישאפו להשיג הסכם עם סוריה שיאפשר נסיגה מלאה של ישראל מלבנון, ואחר כך התקדמות מהירה להשגת הסכם בנוגע לרמת-הגולן. ואמנם, באחת ההצהרות הראשונות שהשמיע אהוד ברק, לאחר בחירתו לראש-הממשלה, הביע מחויבות לזרז את התהליך במסלול הסורי; מקובל לחשוב שפירוש הדבר הוא החזרת כל רמת-הגולן לסוריה. ביולי 1999 שיגרו ברק ואסד מסרים זה לזה שנשמעו כמעט כדברי חיבה.⁷¹

אבל בחפזונה של ישראל להגיע להסכם עם אסד יש טעם והיגיון כמו בחפזונה של ארצות-הברית להגיע להסכם עם ברית-המועצות ב-1989 – אילו היתה נחפזת. התקופה הנוכחית היא כנראה התקופה הגרועה ביותר, מבחינה אסטרטגית, להגיע להסכם עם סוריה, מפני שעם כל שנה חולפת תפחת יכולתה של סוריה להאכיל את עצמה ולהתחמש, והיא תהיה נתונה יותר לאיומים וללחצים כלכליים חיצוניים מצד המערב. ישראל אינה צריכה לנקוט עכשיו עמדה של ויתורים כלפי דמשק, אלא להטיל עליה מעמסות כלכליות כבדות, על-ידי חיזוק עמדתה הצבאית של ישראל. מדינות המערב יכולות לסייע לכך על-ידי הטלת עיצומים כלכליים. שני מהלכים אלה יחדיו עשויים להביא להתמוטטות המשטר הרודני בסוריה, והתמוטטות כזאת תביא לשרטוט המפה האסטרטגית של המזרח התיכון מחדש, ככל הנראה בכיוון שיביא תועלת לסורים, לתורכים, לירדנים, לישראלים ולכל האחרים

הערות

- 1 המשטר מקיים פיקוח הדוק ביותר על המפלגה הקומוניסטית הסורית.
- 2 Saleh M. Nsouli and Mounir Rached, "Capital Account Liberalization in the Southern Mediterranean", *Finance and Development*, Washington DC: International Monetary Fund, Dec. 1998, <<http://www.ims.org/external/tubs/ft/fandd/1988/12/nsouli.htm>>.
- 3 *Syrian Country Profile, 1999-2000*, London: The Economist Intelligence Unit, 1999, p. 24.
- 4 Eberhard Kienle, Ed., *Contemporary Syria: Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, London: British Academia Press, 1994, p. 29. סוריה זכתה בכבוד להיות המדינה הערבית הראשונה שהלאימה את הנפט, בדצמבר 1964, *Syrian Country Profile, 1999-2000*, p. 24.
- 5 *Syrian Country Profile*, שם, עמ' 10. האיחוד האירופי ניסה לסייע בהקמת בית-ספר כזה.
- 6 עד 1967 בערך, נבעו הכנסותיה של סוריה מנפט מהצינורות שחצו את סוריה מעירק ומערב הסעודית. הפקת הנפט בסוריה החלה ב-1968. Eliahu Kanovsky, *The Economic Development of Syria*, Tel Aviv: University Publishing Projects, David Horowitz Institute, 1977, p. 40.
- 7 בסוריה יש מעט גז טבעי, אבל היא לא הצליחה לפתח את המשאב הזה בתכליתיות בגלל מחסור בהשקעות. כיום סוריה נושאת ונותנת עם CONOCO על פיתוח עתודות הגז שלה. *Syrian Country Profile 1999*, Second Quarter, London: The Economist Intelligence Unit, 1999, p. 19 וכן *Syrian Country Profile, 1999-2000*, (מהדורה מיוחדת), עמ' 27.
- 8 סוריה היא גם יצואנית וגם יבואנית של נפט, מפני שהנפט שלה עשיר בגפרית, ויש למהול אותו בסוגים אחרים כדי שאפשר יהיה להשתמש בו.
- 9 *Syrian Country Profile, 1999-2000*, עמ' 21; וכן *Syrian Country Profile 1999*, Second Quarter, עמ' 7.
- 10 *Syrian Country Profile, 1999-2000*, עמ' 46.
- 11 שם, עמ' 29.
- 12 הארץ, 28 באפריל 1999.
- 13 *Lebanon Country Profile 1999*, Second Quarter, London: The Economist Intelligence Unit, 1999, p. 5.
- 14 שם, עמ' 3, 16-21. ראה גם את האתר של קרן המטבע הבינלאומית באינטרנט: <<http://www.imf.org>> ואת *International Financial Statistics*, של הקרן, במהדורות שונות.
- 15 *Financial Times*, July 1, 1999.
- 16 *Syrian Country Profile 1995-1996*, London: The Economist Intelligence Unit, 1996, pp. 13-14.
- 17 *The Washington Post*, Jan. 29, 1998; *Financial Times*, July 8, 1999; Ralph Bagleiter, "Syria and the World Wide Web", *Middle East Insight*, July-August 1999, pp. 33-34.
- 18 הקובע את הגיל ל-65 לגברים ולנשים כאחד. *World Health Report (1999)*, Geneva: World Health Organization, 1999, at <<http://www.who.int/whosis/hfa/countries/syr5.htm>>.
- 19 שם.
- 20 שם. ראה: <<http://www-nt.who.int/whosis/basic/basicqueryprocess.cod>>.
- 21 שם. ראה: <<http://www-nt.who.int/whosis/hfa/countries/syria.htm>>.

- ש.ם. 22
- עמי 11. 23
- ש.ם, עמי 38. 24
- רויטרס, 16 במרס 1999. 25
- Food and Agriculture Organization (FAO) Yearbook at <<http://fao/org>>. 26
- ש.ם. 27
- ש.ם. 28
- World Health Organization, at <<http://www.who.int/whosis/hfa/summaries/syria.pdf>>. 29
- United Nations Statistical Yearbook, 1995*, NY: United Nations, 1997; *UNESCO Statistical Yearbook, 1998*, Paris: UNESCO, 1998, pp. 7-20 to 7-80. 30
- UNESCO Statistical Yearbook, 1998*, pp. 7-51, 7-52; *United Nations Statistical Yearbook, 1995*, p. 122. 31
- UNESCO Statistical Yearbook, 1998*, pp. 7-72, 7-74. 32
- ש.ם. 33
- United Nations Statistical Yearbook, 1995*, pp. 141, 150. 34
- ש.ם, עמי 150. ה-CIA מוסרת הערכה שונה מעט: בסך הכל 541,465 טלפונים בשנת 1992, שהם כ-3.8 טלפונים לכל מאה איש: תשתית הטלפונים השתפרה לאחרונה, לאחר שמדינות ערב סייעו בהשקעות בתשתית, וכיום יש בסוריה כ-1.6 מיליון קווים (המקור: *Syrian Country Profile, 1999-2000*). 35
- World Health Report (1999), at <<http://www.who.int/whosis/hfa/countries/syr5.htm>>. 36
- <<http://www.esewa.org.lb/esewa/region/countries/syria/index.html>>. 37
- בקצב של מכונית אחת לכל מקום חניה ליום, יספיקו שבועיים בלבד כדי שכל המכוניות הסוריות יבקרו ביורו-דיסני ליד פריס. 38
- United Nations Statistical Yearbook, 1995*, pp. 560-566. 39
- Syrian Country Profile, 1999*, First Quarter, p. 15. 40
- CIA Factbook at <<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/sy.html>>. 41
- ש.ם. 42
- ECOSOC at <<http://www.un.org/overview/organs/ecosoc.html>>. 43
- UNESCO Statistical Yearbook, 1998*, table 1-2, pp. 1-33. 44
- ש.ם, עמי 102-3, 103-2, 182-3, 176-3. 45
- ש.ם, עמי 50-3 עד 60-3. 46
- United Nations Statistical Yearbook, 1995*, pp. 699-701. 47
- קנובסקי, ש.ם, עמי 46. 48
- Syrian Country Profile, 1999*, Second Quarter. 49
- ש.ם. 50
- ב-*Syrian Country Profile 1999-2000* נמסר על שער של 52-50; עמי 15. 51
- מפעם לפעם מנסה ה-CIA לתת נתון נכון; הסוכנות מציינת שההוצאה של הסורים לצורכי צבא היא 0.8-1 מיליארד דולר לשנה, ואחר כך אומרת ששכום זה הוא כ-8 אחוזים מהתל"ג הסורי; המשמעות היא אפוא שהתל"ג הוא כ-10 מיליארד דולר לשנה, מספר מתקבל על הדעת. 52
- 29 בינואר 1998. 53

- ⁵⁴ נתון זה משקף את העובדה שכ-70 אחוזים מהעובדים משתכרים פחות מ-100 דולר לחודש: *Syrian Country Profile, 1999-2000*, עמ' 19. ההבדל בין ממוצע לממוצע חשבוני קשור בתכונות המוזרות של ה"ממוצע החשבוני" כמדד, המושפע על-ידי גורמים וערכים חיצוניים – במקרה זה קומץ של משכורות גבוהות ביותר.
- ⁵⁵ שם, עמ' 17. *Syrian Country Profile, 1999, First Quarter*, pp. 8-9. גם האקונומיסט צופה שהגירעון המסחרי של סוריה ילך ויחמיר.
- ⁵⁶ Volker Perthes, "Stages of Economic and Political Liberalization", בספרו של קינלה, שם, עמ' 44-71.
- ⁵⁷ *Syrian Country Profile, 1999, First Quarter*, pp. 23.
- ⁵⁸ קנובסקי, שם, עמ' 67.
- ⁵⁹ השלטון הסורי אומר שמדד המחירים לצרכן בסוריה עלה ב-89 אחוזים בין 1990 ל-1998, ושהמדד הסיטוני עלה באותה התקופה ב-64 אחוזים. אבל היצע הכסף הסורי הוכפל בין 1990 ל-1996. ראה את ה-SESRTCIC ב-<http://www.sesrtcic.org/>.
- ⁶⁰ *Syrian Country Profile, 1999-2000*, עמ' 35.
- ⁶¹ שם, עמ' 29.
- ⁶² הכוונה כאן לכל המדינות המדווחות ל-Bank for International Settlement, בבאזל.
- ⁶³ *United Nations Statistical Yearbook, 1995*, p. 836.
- ⁶⁴ קרן המטבע הבינלאומית מוסרת ב-*International Financial Statistics* הערכות סותרות.
- ⁶⁵ *Syrian Country Profile, 1999-2000*, עמ' 41.
- ⁶⁶ *International Financial Statistics*, מהדורות שונות.
- ⁶⁷ *The Washington Post*, Jan. 19, 1998.
- ⁶⁸ הארץ, 2 באפריל 1999.
- ⁶⁹ א-ת'אורה, 21 במרס 1999.
- ⁷⁰ אסושיאייטד פרס, 19 ביוני 1999.
- ⁷¹ אל-חייאת (לונדון), 22 ביוני 1999 (ראה מסמך, עמ' 93).